

Põhja-Eesti kirikuelu arengu- jooni 13.–14. sajandil: millisesse vaimulikku keskkonda tekkis Pirita klooster?*

Tiina Kala

1346. aastal müüs Taani kuningas Põhja-Eesti Saksa Ordule, millega Tallinna diötsees sai tunda ka ordu võimuga kaasnevaid probleeme. Olulisemaks nende seas oli 1354. aastal ordualadele peale pandud interdikt. Just kiriku ja maahärra suhete jälgimine võimaldab paremini mõista Tallinna diötseesi ja selle vaimulike asutuste ajalugu suhteliselt allikatevaesel 14. sajandil.

Keskaegse maahärra ja tema võimu alla kuuluva ala kiriklike institutsioonide vahelistes suhetes etendas olulist osa vastastikune kasu. Maahärra vahetudes tuli mõlemal osapoolel uue olukorraga kohaneda: kirik püüdis ära teenida isanda soosingut, et nautida ka edaspidi oma seniseid õigusi või taotleda uusi, maahärral oli aga mõistlik säilitada vaimulikkonnaga hea läbisaamine, et kulutada kiriklike institutsioonide kontrollimiseks võimalikult vähe vahendeid, tagada endale eestpalved, lojaalsus ja juriidiline abi. Järgnevalt käsitlen üht sellist maahärra vahetust – Põh-

ja-Eesti sattumist Saksa Ordu valitsemise alla.

Liivimaa poliitilises ajaloos näib Põhja-Eesti kirikuelu erinevalt Riia peapiiskopkonna, Tartu või Saare-Lääne piiskopkonna¹ omast vähem huvipakkuv eeskätt seetõttu, et Tallinna piiskopil puudus oma diötseesis ilmalik võim ning tema kaal jäi nii kohalikus kui ka rahvusvahelises elus väikeseks. Et 14. sajand on võrreldes hilisema ajaga meieni jõudnud allikate poolest võrdlemisi vaene, kipub kirikulukku pärast 13. sajandi rajamisaega jääma lünk. Osaliselt võiks seda tühikut aidata täita see, kui kirikuelu käsitlemisel arvestada suhteid maahärraga.

14. sajandi alguseks oli kogudusekirikute, kloostrite ja konventide võrk Tallinna diötseesis ehk Harju- ja Virumaal umbes sama tihe kui teistes Liivimaa piiskopkondades, täpsemalt nende stiftialadel. Ordualadel oli kogudusekirikuid vähem, kloostreid 13.–14.

* Artikkel valmis Eesti Teadusfondi grandid nr. 7129 raames.

¹ Vt. lühiülevaadet Saksa Ordu ja Liivimaa piiskopiriikide vahelistest poliitilistest ja sõjalistest probleemidest 14. sajandil: E. Seraphim, *Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*. Bd. I. *Die Zeit bis zum Untergang livländischer Selbständigkeit*. Reval: Kluge, 1895, lk. 140–148; P. Girgensohn, *Die Inkorporationspolitik des Deutschen Ordens in Livland 1378–1397*. – *Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*. Bd. 20. Riga: Kymmell, 1910, lk. 1–86; T. Lukas, *Vaimuliku võimu roll maapäevade-eelsel Vanaliivimaal*. – *Akadeemia* 1992, nr. 11, lk. 2275–2295.

sajandil Eestis ordumaadele ei rajatud.² 1346. aastal Saksa Ordu valdusse tulnud Eestimaa hertsogkonna kirikusüsteem vastas arvata-vasti tollastele majanduslikele võimalustele ja usulistele vajadustele; otsest tarvidust seda täiendada ei olnud.

Põhja-Eesti kiriklikel struktuuridel olid muu Liivimaaga võrreldes aga ka mõned eripärad. Eeskätt puudutas see suhteid Skandinaaviaga: Tallinna piiskop allus keskaja lõpuni vähemalt vormiliselt Lundi peapiiskopile, Tallinna dominiiklaste konvent kuulus aga jutlustajavendade ordu *Dacia* provintsi. 1397. aastal kinnitas seda alluvussuhet jutlustajavendade ordu generaalkapiitel, pannes *Dacia* provintsiaalpriorile südamele Tallinna konvendi üle valvata samuti nagu teiste oma provintsi konventide järele. Võimalik, et generaalkapiitli otsus oli tingitud vaidlustest Tallinna konvendi provintsiaalse kuuluvuse üle seoses Hansa ja Skandinaavia vastasseisuga Kalmari uniooni sõlmimise aegu.³ 1399. aastal tehtud katse liita Tallinna konvent Saksi provintsi⁴ ei andnud arvatavasti tulemusi – mingeid hilisemaid tõendeid Tallinna konvendi kuulumisest Saksi provintsi ei ole.

Taani ajal rajatud kogudusekirikute tekke täpsed asjaolud nagu rajamise aeg, patroonid, ehitajad jne. ei ole igal üksikul juhul teada, ent vähemalt mõne kiriku asutamine võis olla otseselt seotud kuningakoja algatusega.⁵ Erinevalt Tallinna piiskopi institutsioonist või dominiiklaste konvendist ei näita allikad aga Taani huvide säilimist nende kirikute vastu pärast 1346. aastat.

Põhja-Eesti müügiga toimunud maahärra vahetus näib olevat põhimõttelist laadi: Taani kuninga senine ainuisikuline ilmalik võim asendus vaimuliku ordu korporatiivse võimuga. Ühtlasi kaasati see piirkond aga ka uue maahärra poliitilistesse probleemidesse. Olulisel kohal olid siin halvad, suu-

re osa ajast sõjajalal kulgenud suhted Riia peapiiskopi ja Riia linnaga, mis omakorda kahjustasid ordu Liivimaa haru mainet paavsti kuuria silmis.

2 1324. aastal lubas Johannes XXII bullaga *Redemptor noster* küll kahe frantsisklaste kloostrirajamist Preisimaale ja ühe rajamist Tallinna (L. Lemmens, Die Observantenkustodie Livland und Preussen. Urkundenbuch der alten sächsischen Franziskanerprovinzen I. Düsseldorf: Schwann, 1913, nr. 56), 1466. aastal lubas Paulus II ordumeister Johannes Mengede palvel kolme frantsisklaste konvendi rajamist Liivimaale (L. Lemmens, Die Observantenkustodie Livland und Preussen, nr. 108) ja veel 1490. aastal kutsus Riia peapiiskop Tallinna raadi ja piiskoppi üles frantsisklaste konventi rajama (L. Lemmens, Die Observantenkustodie Livland und Preussen, nr. 120), ükski neist katsetest ei kandnud Tallinna diötsesis aga vilja. Alles 1502. aastal asutati observantlike frantsisklaste konvent Rakverre (vt. A. Randla, The Architecture of the Mendicant Orders in Northern Europe. A Comparative Study of Scotland, the Northern Netherlands and Livonia. Dissertation submitted for the degree of Ph.D. Käsikiri. Cambridge, 1998, lk. 220–221). Esimene Eesti ala ordumaadele rajatud konvent oli frantsisklaste oma Viljandis, mille vendi on arvatavasti esimest korda mainitud aastal 1472 (L. Lemmens, Die Observantenkustodie Livland und Preussen, nr. 109). Observantliku suuna edendajaks Liivimaal peetakse Riia peapiiskoppi Silvester Stodewescherit (1448–1479), kes sai 1463. aastal paavstilt loa reformida Riia konventi. Ajavahemikus 1466–1472 asutati minoritiide observantlikud konvendid lisaks Viljandile veel Tartusse ja Lemsalusse (vt. L. Arbusow, Die Einführung der Reformation in Liv-, Est- und Kurland. I. Hälfte. Leipzig, Riga: R. Haupt und G. Löffler, 1919, lk. 71).

3 Vt. G. v. Walther-Wittenheim, Die Dominikaner in Livland im Mittelalter. Die natio Livoniae. – Institutum Historicum FF: Praedicatorum Romae ad S. Sabinae. Dissertationes Historicae, fasciculus X. Romae: ad S. Sabinae, 1938, lk. 11–12.

4 LUB 1/IV, nr. 1494.

5 Vt. K. Markus, Keskaegsed maavaldused – uus allikas arhitektuuriuurijale. – Acta Historica Tallinnensia 2006, nr. 10, lk. 3–19; K. Markus, Kuhu kadus Hertele kirik? Mõtteid Harjumaa haldusstruktuurist 13. sajandil. – Kunstiteaduslikke Uurimusi 2007, kd. 16 (1/2), lk. 9–26.

Tallinna piiskop Taani ajal

Teatavasti oli Tallinna piiskopkonna teke Taani vallutuse otsene tulemus ja piiskoppidel säilis emamaaga tihe suhe. Pärast Tallinna piiskopkonna doteerimist 1240. aastal lisas Taani kuningas piiskopile väga vähe sissetulekuid (vt. allpool). Kui oleks teoks saanud kuninga esialgne plaan seada ametisse ka Virumaa piiskop, oleks Tallinna piiskop ilma jäänud 40 adramaast Virumaal. Piiskopi nimetamist pidas kuningas kanoonilist õigust eirates oma privileegiks. Doteerimisüriku kirjutab Valdemar II, et valis Tallinna piiskopiks Thorkilli ning esitas tema kandidatuuri kinnitamiseks Lundi peapiiskopile kui Tallinna metropoliidile, mille peale peapiiskop Thorkilli ka ametisse pühitses.⁶ Paavstlikust kinnitusest või pühitsusest ei ole Valdemari üriku üldse juttu. Kuningas reserveerib piiskopi nimetamise endale ja oma järglastele ka tulevikus *tam racione foundationis quam racione dotis*, seda ka juhul, kui piiskopi juurde tekib kapiitel. Kuninga initsiatiiv piiskopi valimisel ei olnud niisiis hädalahendus vastrajatud, alles kapiitlita piiskopitooli sisseadmiseks, vaid kaugeleulatuv, nii kanoonilist õigust kui ka paavsti autoriteeti ignoreeriv kavatsus. Seades 1263. aasta 13. septembril ametisse Tallinna piiskopi Thrugoti, kelle oli valinud ja esitanud Lundi peapiiskopile leskkuninganna Margareta, rõhutas Urbanus IV, et kuningannal ei ole piiskopi valimise ega Lundi peapiiskopil tema ametisse kinnitamise õigust, küll aga nõustub paavst seekord siiski Thrugoti kandidatuuriga, sest too on ennast näidanud väärilisena.⁷ 1277. aastaga dateeritud üriku kohaselt andis leskkuninganna Margareta piiskopi valimise õiguse üle kapiitlile.⁸ Seda dokumenti pidas Saksa Ordu 15. sajandi keskel võltsinguks, põhjendades oma arvamust Margareta eluaastate ja dokumendi väljastamise aja omavahelise sobimatusega.⁹ Üriku võltsituse tõestamiseks ajas ordu tahtlikult või tahtmatult segi

Valdemar II minia Margareta (u. 1230–1282) ja Valdemar IV tütre Margareta (1353–1412). Tegelikult ei ole siiski põhjust Margareta üriku ehtsuses kahelda. Kuigi 1277. aasta dokument ei ole originaalis säilinud¹⁰ ja ka selle kinnitusi Erik Klippingi poolt 1283. aastal ja Erik Menvedi poolt 1289. aastal tuntakse ainult ärakirjade kaudu,¹¹ tundub kolme samateemalise võltsingu valmistamine vähe usutav.

Tegelikkuses jätkasid Taani kuningad piiskopikandidaatide esitamist.¹² 1280. aasta paiku pani kuningas Erik Tallinna piiskopiks Jeni, kelle isiku kohta ei ole teada muud, kui et teda mainitakse kuninga sekretärina. Jens suri arvatavasti 1287. aastal.¹³ 1294. aastal kinnitasid Roskilde piiskopi Johannesse ees Tallinna piiskopi valimise õiguse kuumist kuningale neli Tallinna toomhärat.¹⁴

6 LUB 1/I, nr. 166.

7 LUB 1/I, nr. 379.

8 LUB 1/I, nr. 455. Vt. ka P. P. Rebane, The Danish Bishops of Tallinn, 1260–1346. – Journal of Baltic Studies 1974, vol. 5 (4), lk. 317.

9 Vt. LUB 1/XI, nr. 624.

10 Vt. LUB 1/I, reg. 515, 550.

11 LUB 1/I, nr. 483 (reg. 550), nr. 528 (reg. 604).

12 Th. Riis, Les institutions politiques centrales du Danemark 1100–1332. – Odense University studies in history and social sciences 46. Odense: Odense University Press, 1977, lk. 324jj.

13 P. P. Rebane, The Danish Bishops of Tallinn, lk. 318.

14 Dekaan Petrus, Jacobus de Cimiterio, Johannes Tristevere, Johannes de Ymbria (LUB 1/I, nr. 553). Võimalik, et just see dokument on toetanud arvamust, et piiskopkonna vaesuse tõttu koosneski Tallinna kapiitel ainult neljast toomhärast, mitte kanoonilisest kaheteistkümnest (vt. P. Johansen, H. von zur Mühlen, Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval. – Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 15. Köln, Wien: Böhlau, 1973, lk. 58). Roskilde piiskopi kirjast, kus neid nelja toomhärat mainitakse, ei ilmne aga, et tegu olnuks kogu kapiitliga. Andmed prebendide arvu ja toomhärade isikute kohta Tallinna piiskopkonnas on liiga lünklikud, et väita midagi kindlat toomhärade arvu kohta 13.–14. sajandil. 15. sajandi keskel koosnes Tallinna kapiitel kaheteistkümnest toomhärast (vt. LUB 1/XI, nr. 624).

Tõenäoliselt oli see akt seotud eelmise piiskopi Johannese surmaga ja võimalik, et toomhärade avaldus ei olnud tehtud päris omaalgatuslikult ja vabatahtlikult. Nimelt valis kapiitel millalgi pärast toomhärade Taani-reisi piiskopiks ühe Roskilde piiskopi juures käinutest – Johannes Tristevere. Tallinna metropoliit Lundi peapiiskop oli sel ajal Taani kuninga Eriku käes vangis ja nii ei olnud võimalik temalt ametissekinnitamist taotleda. Nii rändas Johannes Tristevere Rooma, et paavstilt kinnitust saada. Jääb teadmata, kas paavst oleks Johannese ametisse kinnitanud või kas kuningas Erik oleks selle kandidaadiga rahule jäänud – Johannes suri Roomas millalgi 1294. ja 1298. aasta vahel.¹⁵ 1295. aastal määras kuningas Erik Tallinna piiskopitoolile oma kandidaadi, dominiiklaste orduisse kuuluva Canutuse, keda Bonifatius VIII keeldus aga ametisse nimetamast, viidates presentatsiooniõiguse usurpeerimisele kuninga poolt.¹⁶ Näib, et 1298. aastani oligi Tallinna piiskopitool tühi, kuna alles siis kinnitas Bonifatius Tallinna piiskopiks minoriit Henricuse ning peale Johannes Tristevere ja Canutuse ei ole kinnitusürikus teistest piiskopikandidaatidest juttu.¹⁷

Tallinna diötseesi aladelt piiskopile tasutavate maksude suuruse kinnitas kuningas. 1260. aasta juunis lubasid Eestimaa vasallid kuningas Erik Klippingile, et tasuvad Tallinna piiskopile iga aasta kaks külimittu (*kulmet*) adramaalt, mille kohta kuningas andis välja omapoolse üriku.¹⁸ 44 aastat hiljem, 11. augustil 1304, kinnitas sama korralduse muutmata kujul Erik Menved.¹⁹

Et kuningal oli paavsti kriitikal vaatamata piiskopi määramisel otsustav sõna, näitab seegi, et allikates puuduvad viited vastuoludele kuninga ja piiskopi vahel. 1306. aasta 22. septembril teatasid Eestimaa vasallid kogu, et on seni nende "kaitse all" olnud kuninga linnused ja kindlustused üle andnud

Tallinna piiskopile Henricusele nii piiskopi truuduse eest kuningale kui ka maa julgeoleku huvides.²⁰ Tegelikult olid vasallid linnused hõivanud protestiks: 1303. aastal nimetas kuningas Erik oma venna Kristoferi Eestimaa hertsogiks ning vasallid kartsid, et uus isand võib nende õigusi piirata. Kuninga sekumisele järgnenud linnuste tagastamine nimelt piiskopile oli ilmselt piiskopi kui kuninga vahemehe ja usaldusaluse staatuste näitaja.²¹

1319. aasta algul andis kuningas Erik Tallinna toomkoolile koolipidamise ainuõiguse Tallinnas, eelistades kapiitli huve all-linnas elavate kodanike huvidele.²² 1325. aastal kinnitasid kuningas Kristofer II ja tema poeg Erik kõik Tallinna piiskopi, kapiitli ja toomkiriku õigused, mille varasemad kuningad olid anetanud.²³ Üriku üldsõnalisest tekstist ei ilmne, milliseid õigusi on täpsemalt silmas peetud, arvestades aga hiljem Põhja-Eesti müügilepingus loetletut, ei kuulunud siia arvatavasti Margareta poolt kapiitlile antud piiskopi valimise õigus 1277. aastast. Kui uskuda Saksa Ordu versiooni, ei olnud niisugust õigust sisaldavat ürikut 14. sajandi algul veel olemaski.

Andmed Tallinna piiskopi suhetest oma metropoliidi Lundi peapiiskopiga on väga

15 LUB 1/VI, nr. 2761. Vt. nende sündmuste kohta ka: Fr. G. v. Bunge, *Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark*. Gotha: Perthes, 1877, lk. 180–184.

16 H. Hildebrand, *Livonica, vornämlich aus dem 13. Jahrhundert*, im Vaticanischen Archiv. Riga: Deubner, 1887, nr. 43.

17 LUB 1/VI, nr. 2761.

18 LUB 1/I, nr. 352.

19 LUB 1/II, nr. 611.

20 LUB 1/II, nr. 621.

21 Vt. P. P. Rebane, *The Danish Bishops of Tallinn*, lk. 319–320.

22 LUB 1/II, nr. 666. Tallinna koolitüli kohta vt. lähemalt: B.-U. Hergemöller, *Der Revaler Kirchenstreit (1424–1428)*. – *Hansische Geschichtsblätter* 1991, Jg. 109, lk. 13–41.

23 LUB 1/II, nr. 715.

tagasihoidlikud. Üks väheseid kordi, kui seda sidet otsesõnu mainitakse, on 1284. aastal, mil Tallinna piiskop Johannes andis Tallinna linnale Lundi peapiiskopi loal samasugused vaimulikud õigused, nagu kehtisid Lübeckis.²⁴ Sinodaalkohustuste suuruse määramiseks pöördus Tallinna piiskop Thorkill pärast piiskopkonna doteerimist aga hoopis Tartu piiskopi poole, kelle vastuses²⁵ esitatud andamite suurus võeti Tallinna piiskopkonnas aluseks.²⁶ Naturaalandami suuruse määramisel on eeskuju võtmine geograafiliselt lähedasest piiskopkonnast ka mõistetav, sest lähtuda tuli ju maa viljakuse määra-
st.

Vähesed teated suhetest Lundiga on andnud põhjust oletuseks, et pärast Põhja-Eesti müüki sai Tallinna piiskopist *de facto* Riia peapiiskopi sufragaan. Seda arvamust võiks toetada Tallinna piiskopi viibimine Riia provintsiaalkontsiilil 1428. aastal,²⁷ pole aga teada, millises staatuses piiskop seal osales. Ka pole uurijatel õnnestunud leida ühtegi paavstikantselei dokumenti, mis sätestaks Tallinna piiskopkonna üleviimist Riia peapiiskopkonna alluvusse. Katolikuaja lõpuni jäi Tallinna piiskop *de jure* seega ikkagi Lundi peapiiskopi sufragaaniks.²⁸ Seda suhet rõhutatakse ka Tallinna piiskopi kirjades Taani kuningale 16. sajandil.²⁹

Kui allikates leiduvate teadete järgi oli piiskopi suhe kuningakojaga hea, siis kuninga vasallide ja isegi asehalduri kohta see tingimata ei käinud. 1333. aastal tekkis kuninga kandidaadina ametisse seatud Tallinna piiskopil Olavusel³⁰ vasallidega tüli tema lubamise pärast Toompea väikesesse linnusesse. Olavuse vend ja lähikondsed ning teenrid viibisid linnuses koguni vangistuses ning nende vabastamiseks oli piiskop sunnitud Tallinna asehaldurile Marquardile maksma 90 marka.³¹ Niisiis ei tähendanud kuninga soosing piiskopile tingimata kuninga alamate kuulekust.

1344. aasta 1. augustil andis Valdemar IV orduga ees seisvaid läbirääkimisi silmas pidades kuningliku pitsati kasutamise õiguse Eesti asehaldurile Stigot Andersonile.³² 1345. aastal kinnitati Valdemar IV pitsatiga Tallinna piiskopi ja toomkapiitli õigused³³, 1346. aasta esimeste kuude jooksul võeti kuningliku kaitse alla nii piiskopi kui ka kapiitli vara³⁴, kinnitati Mihkli kloostri privileegid³⁵, anti piiskopkonna vaimulikele nn. armuaasta³⁶ (s.t. kihelkonnakiriku tulude kasutamist surnud kirikhärra testamendi täitmiseks ja võlgade katteks ning almusteks ühe aasta jooksul pärast vaimuliku surma) ning kingiti Tallinna toomkirikule Simuna, Keila ja Rapla kirikud³⁷. Augustis müüs Taani kroon Põhja-Eesti Saksa Ordule.³⁸ Näib, nagu oleks Valdemar IV müügitehingule eelnenud privileegidesajuga Eestimaa hertsogkonna ki-

24 LUB 1/I, nr. 488.

25 LUB 1/I, nr. 173.

26 LUB 1/I, nr. 337.

27 Vt. LUB 1/VII, nr. 685, märkus 3.

28 Vt. lähemalt R. Hasselblatt, Die Metropolitanverbindung Revels mit Lund. – Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, Bd. 14 (1890), lk. 461–466.

29 Neid kirju leidub Taani riigiarhiivis: Rigsarkivet, Lifland A II, Reval Stift, 1517; 1525–1560.

30 Kapiitli elekt oli Otto, keda toetas ka paavst, ent soovimata rikkuda suhteid Taani kuningaga, kinnitas paavst ametisse siiski Olavuse ning määras Otto Kulmi piiskopiks. Vt. K. Neitmann, Der Deutsche Orden und die Revaler Bischofserhebungen im 14. und 15. Jahrhundert. – Reval. Handel und Wandel vom 13. bis zum 20. Jahrhundert. Schriften der Baltischen Historischen Kommission 8. Hrsg. N. Angermann, W. Lenz. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, 1997, lk. 46–47.

31 LUB 1/II, nr. 758.

32 LUB 1/II, nr. 823, 836.

33 LUB 1/II, nr. 833.

34 LUB 1/II, nr. 840.

35 LUB 1/II, nr. 841.

36 LUB 1/II, nr. 844.

37 LUB 1/II, nr. 847, 849.

38 LUB 1/II, nr. 850, 852.

rikule soovinud tagada endale võimalikult palju eestpalveid ning jätta endast hea mälestus, mis, arvestades ka tema varalisi kingitusi, annaks ehk tulevikus alust mingiteks ambitsioonideks.

Tallinna diötsesi kloostrite õigused

Olulisemateks kiriklikeks institutsioonideks, mille õigusi lisaks piiskopile ja kapiitlile allikad jälgida võimaldavad, on kloostrid: Taani ajal tsistertslaste Mihkli, Lihula ja Padise klooster ning dominiiklaste konvent. Nii palju kui hilisemate ärakirjade järgi teada, pärinevad olulisemad dominiiklastele antud privileegid just Taani ajast.³⁹ Puuduvad allikad selle kohta, et Saksa Ordu oleks neid kinnitanud või muutnud. Kuna suurem osa dominiiklaste konvendi dokumente, sealhulgas privileegiürikute originaale, on aga kaotsi läinud,⁴⁰ ei saa ordu ja Tallinna dominiiklaste suhete kohta midagi kindlamat väita.

1339. aastal avaldas Tallinna dominiiklaste konvendi prior Johannes de Velin protesti Padise abti ja Saare-Lääne dekaani õiguse vastu Tallinna jutlustajavendade üle kohut mõista. Nimelt oli konvendi ja Tallinna toomkapiitli vahel puhkenud tüli, mille vähemalt osaliselt põhjustasid dominiiklaste toimetatud matused. See vähendas kogudusekirikute matusetulusid. Vaimulike institutsioonide omavahelised suhted kuulusid kanoonilise õiguse järgi paavsti kuuria pädevusse.⁴¹ Dominiiklaste prior väitis aga, et ei usu, nagu oleks eespool nimetatud abtil ja dekaanil selliseks kohtumõistmiseks paavstlikud korraldused.⁴² Benedictus XII registrites leidub 1337. aastast märges selle kohta, et Padise abt ja Saare-Lääne dekaan (*judices conservatores*) on määratud lahendama Tallinna dekaani ja mendiikantide vahelist tüli. Küsimus oli dekretaali *Super cathedram* järgimises,⁴³ mis regulee-

ris dominiiklaste, frantsisklaste, püha Augustinuse eremiitide ja karmeliitide õigusi hingehoiutööle. Ilmselt olid dominiiklased oma volitusi selles vallas ületanud ja piiskopi kontrolli hingehoiutöö üle ignoreerinud. Umbes 1340. aasta paiku on Tallinna jutlustajavendade konvent olnud paavstliku interdikti all. See selgub piiskop Olavuse kirjast, millega ta manitseb Tallinna raadi hoolitsema selle eest, et keegi linlastest jutlustajavendadele interdikti pärast liiga ei teeks.⁴⁴ Võimalik, et interdikti põhjuseks oli just eespool nimetatud tüli ja vendade allumatus paavstlikele korraldustele,⁴⁵ kuigi sel juhul pole selge, miks astus piiskop välja kapiitli huve kahjustanud jutlustajavendade kaitseks.

Kõik kolm tsistertslaste kloostrit said privileege nii Taani kuningalt kui ka Saksa Ordult. 1307. aastast pärineb neli Taani kuninga Erik Menvedi ürikut, millega kinnitati või laiendati tsistertslaste Mihkli kloostri õigusi, peamiselt

³⁹ LUB 1/I, nr. 370, 382. Vt. privileegide ärakirju: TLA, f. 230, n. 1, s. Bk 3, fol. 1r.

⁴⁰ Vt. dominiiklaste dokumentide saatuse kohta: T. Kala, Euroopa kirjakultuur hiliseskaegsetes õpetekstides. Tallinna dominiiklaste David Sliperi taskuraamat. Tallinna Linnaarhiivi toimetised 5. Tallinn, 2001, lk. 104–105.

⁴¹ Vt. nt. J. A. Brundage, *Medieval Canon Law*. 2. ed. London, New York: Longman, 1996, lk. 98–103.

⁴² LUB 1/II, nr. 785.

⁴³ L. Arbusow, *Römischer Arbeitsbericht I*. Sonderabzug aus *Acta Universitatis Latviensis XVII*. Riga, 1928, lk. 364–365, nr. 127, vt. ka lk. 367, nr. 142.

⁴⁴ LUB 1/II, nr. 794. Sellel 10. novembriga dateeritud Olavuse kirjal puudub aastaarv. Lähtuvalt eeltsiteeritud dominiiklaste protestist ja Olavuse ametiajast (1323–1350?) võiks kiri pärineda ajavahemikust 1339–1350. Seda muidugi juhul, kui Olavuse mainitud interdikt üldse oli dominiiklaste ja kapiitli vahelise tüliga seotud. Piiskop Olavus esineb allikates viimast korda 1350. aasta 7. märtsil (Olavuse ametiaja kohta vt. K. Neitmann, *Der Deutsche Orden und die Revaler Bischofserhebung...*, lk. 46).

⁴⁵ Vt. LUB 1/II, reg. 938.

maavaldustele.⁴⁶ 1309. aasta 4. oktoobril väljastas Tallinna piiskop Henricus transumti olulisematest Mihkli kloostri eesõigusi käsitlevatest dokumentidest,⁴⁷ need ei puudutanud aga maavaldusi, vaid ainult paavstlikke privileege ja parohhiaalõigust Oleviste kirikule. 1310. aasta 9. septembril kinnitas Erik Menved taas kloostri õigusi maavaldustele.⁴⁸

Milliseid õigusi Taani kuningakoda Mihkli kloostri tegelikult andis ja missugused valdused kloostriale täpsemalt kuulusid, pole üldmainitud ürikute olemasolule vaatamata kuigi lihtne öelda. Teatavasti on Mihkli kloostrit puudutavate ürikute seas mitmeid võltsinguid, millest kuulsaim on 1093. aastaga dateeritud kloostri "asutamisürik".⁴⁹ Ehtne pole ka kuningas Erikule (!) omistatud 1345. aasta ürik.⁵⁰ Valdemar IV ürik 1346. aasta jaanuarist, mis kinnitab kloostri parohhiaalõiguse Oleviste kirikule ja omandiõiguse varem Henrick Brakelile kuulunud veskile, on ilmselt ehtne,⁵¹ 1348. aastaga dateeritud ja samuti Valdemar IV omistatud ürik, milles on loetletud kloostri valdused, aga võltsing.⁵² Wolfgang Schmidt arvates pärinevad võltsingud 15. sajandist,⁵³ paleograafilise pildi järgi otsustades võisid need aga olla valmistatud ka hiljem,⁵⁴ näiteks reformatsiooni ajal, mil kloostri eesõigused ohtu sattusid.

14. sajandi algul müüs tsistertslaste ordu Dünamünde kloostri valdused Väina suudmes Saksa Ordule ja konvent oli sunnitud kolima. Õigused kloostri omandile Eestis, millest on teateid hiljemalt 13. sajandi keskpaigast,⁵⁵ kinnitas Erik Menved 1311. aastal, kinkides kloostriale lisaks 30 adramaad Pikva ja Nurme külades Kose kihelkonnas.⁵⁶ Nii siis ei olnud kuningal midagi kloostri Eestisse kolimise vastu. Maade kinkimine suures pealegi tema heaks peetud eestpalvete hulka. 1317. aastal lubas kuningas ehitada kivist Padise kloostrihooned ning abt van-

dus truudust Tallinna piiskopile.⁵⁷ Ent samas oli ka Saksa Ordu Liivimaa harulambisus olla kloostri (taas)asutajate hulgas. Nimelt seda väljendas selgesõnaliselt ordu Liivimaa meister Gerhard, kinkides 1320. aastal Padise kloostri kaks küla Saare-Lääne diötsesis ja müües veel neli, "et meid peetaks tulevikus igavesti selle paiga asutajaks".⁵⁸ Esimese kahe küla asemele andis Liivimaa meister Conrad von Vitinghoff 1364. aastal kloostri mugavust arvestades kolm küla Tallinna diötsesis.⁵⁹ Viimase Taani-aegse maa-annetuse Padise kloostriale tegi Valdemar IV oma hingeõnnistuse heaks 1346. aasta mais (need olid Rolo de Ylmezallo surmaga kuningale langenud valdused poolteist kilomeetrit Harju-Madiselt kagus).⁶⁰

46 LUB 1/II, nr. 623–626.

47 LUB 1/II, nr. 627.

48 LUB 1/II, nr. 631.

49 Vt. selle üriku kohta lähemalt: A. R. Cederberg, Tallinna Püha Michaeli kloostri asutamine a. 1093. – Ajalooline Ajakiri 1925, kd. IV, lk. 81–87; P. Johansen, Püha Ventsel ja Tallinna Mihkli kloostri asutamine. – Vana Tallinn I. Tallinn: Tallinna Ajaloo Selts, 1936, lk. 7–12.

50 Vt. LUB 1/III, reg. 988a (vt. üriku teksti LUB 1/III, nr. 832).

51 LUB 1/III, reg. 998a (vt. üriku tekst LUB 1/III, nr. 841a).

52 LUB 1/III, reg. 1050a (vt. üriku tekst: LUB 1/III, nr. 887a).

53 W. Schmidt, Die Zisterzienser im Baltikum und in Finnland. – Finska Kyrkohistoriska Samfundets Årskrift 29–30. Helsingfors, 1941, lk. 196–203.

54 Vt. neid võltsinguid: EAA, f. 854, n. 2, s. 351–355, 357, 364, 369, 374.

55 Vt. kloostri omandi kohta 13. sajandil: W. Schmidt, Die Zisterzienser im Baltikum und in Finnland, lk. 70.

56 LUB 1/III, nr. 634a. Vt. nende valduste käekäigu kohta: P. Johansen, Die Estlandliste des Liber Census Daniae. Reval: Wassermann, Kopenhagen: Hagerup, 1933, lk. 547–548.

57 LUB 1/II, reg. 761, vt. ka LUB 1/II, nr. 656.

58 LUB 1/II, nr. 672.

59 LUB 1/II, nr. 1002.

60 LUB 1/III, nr. 848a. Vt. nende valduste kohta: P. Johansen, Die Estlandliste des Liber Census Daniae, lk. 861.

Maahärrad olid mõnikord ka kohalikes kirikuasjades vahendajaks. Nii juhtus näiteks 1393. aastal, kui Liivimaa meister Wennemar von Brüggenei koos teiste ordukäsknikega lepitas Tallinna piiskoppi Johannes Rekelinki Padise kloostriiga heinamaa kasutamise asjus Harju-Jaani kandis (*Sagentake's*).⁶¹ *Sagentake* ümbrus oli Tallinna piiskopi ja tsistertslaste vahel olnud tülüküsimuseks juba n.-ö. aegade algusest saadik. Juba 1254. aastal tuli reguleerida suhteid piiskop Thorkilli ja tollal veel Dünamündes asunud konvendi vahel seoses *Sagentake* jõe ja sealse veski kasutamiseega. Ka siis olid vahendajaks maahärra esindajad – Taani kuninga asevalitseja Saxo koos kuninga vasallidega.⁶²

Ürikulised teated eestlaste ja Saksa Ordu kirikuvastasusest 14. sajandi esimesel poolel⁶³

1343. aasta 27. oktoobril teatasid Tallinna piiskop Olavus, dekaan Godfridus ja kogu kapiitel, Ruma abt Gobelinus, Padise abt Nicolaus, Tallinna dominiiklaste konvendi prior asemik (*gerens vices prioris*) Wifbrandus ja viisteist vasalli ning rüütli, Taani kuninga nõunikud ning kohalik vasalkond, samuti Tallinna raad, et on suures hädas vastu võtnud ordu Liivimaa haru sõjalise abi, ilma milleta äralangenuid eestlasi oli võimatu taltutada. See oli sündinud "...pärasit uskmatute eestlaste sissetungi, nende isandate röövimist ja tapmist, samuti nende ülisuurt kurjust."⁶⁴ Kirjast ei selgu, kellele niisugune, kõigi olulisemate kohalike vaimulike ja ilmalike aukandjate nimel koostatud kiri saadeti. Adressaatideks võisid olla Taani kuningas või paavsti kuuria. Paavstipoolset tuge oma sekkumisel Eesti ala kirikuasjusse oli Saksa Ordu kogenud juba 1341. aastal. Nimelt pani Taani kuningas Padise, Kärkna ning Ojamaa tsistertslaste kloostritele peale 400 marga suuruse maksu, tuues ettekään-

deks kloostrite omandi paiknemise kuninga maadel (mh. Põhja-Eestis), ordu aga asus maksu sissenõudmist paavsti heakskiidul taastama.⁶⁵

Oma pitsatit asehaldurile kasutada andes (vt. eespool) avaldas Valdemar IV kartust, et Harjumaa rüüstanud eestlaste vastuhakuvaim võib levida ka teistesse Eestimaa osadesse (*in aliis terrae Estoniae partibus*).⁶⁶ Samasugust hirmu väljendati ka 1345. aasta 24. jaanuaril väljastatud ürikus, millega Taani kuninglik nõukogu ja Eestimaa vasalkond pantis ordule Jüriöö-aegse abi kulude katteks Narva linnuse, märkides: "Soovime kõigile teatavaks teha, et mõjutatuna mitmesugustest piinadest ja erinevatest nuhtlustest, mis meie veresugulastele, vanematele ja lähedastele Kristuse nime ära tõuganud uskmatutelt eestlastelt on haletsusväärset osaks saanud, arulagedast ja ebainimlikust kallaletungist, mille läbi eestlased on [meie omade] vara ja

61 LUB 1/III, nr. 1345. Vt. ka LUB 1/III, nr. 1118 (1376). Vt. *Sagentake* nimega tähistatud piirkonna ulatuse kohta: Baltisches Historisches Ortslexikon. Hrsg. H. v. zur Mühlen, Teil I: Estland. – Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte 8/I. Köln, Wien: Böhlau, 1985, lk. 527.

62 LUB 1/III, nr. 270 (LUB 1/I, nr. 270 on piiskopi nimeks ekslikult märgitud Theoderich. Vt. selle kohta LUB 1/I, reg. 305).

63 Kroonikateid järgnevalt ei puudutata, sest käesolevas seoses on olulised just konkreetsete võimukandjate väljastatud dokumentides sisalduvad hinnangud. Vt. kroonikateadete kohta nt. S. Vahtre, Die Darstellung des Estenaufstandes 1343 bis 1345 in Deutschordenschroniken. – Aus der Geschichte Alt-Livlands. Festschrift für Heinz von zur Mühlen zum 90. Geburtstag. Hrsg. B. Jähnig, K. Militzer. Münster: LIT, 2004, lk. 55–69.

64 LUB 1/II, nr. 320: ... *post invasionem Estonum infidelium, depraedationem et interfectionem dominorum suorum, spoliationem bonorum eorumdem, nec non et maleficia eorum quam plurima*. Näib, et see ürik ei ole originaalis säilinud. Bunge viitab ainult Königsbergi orduarhiivi ärakirjale. Vt. LUB 1/II, reg. 973.

65 LUB 1/II, nr. 799, 804.

66 LUB 1/II, nr. 823.

peaaegu kogu Harjumaal täielikult laastanud, oleme õigustatult ülimalt valvel, et midagi taolist ei juhtuks selles ja teistes Eestimaa osades, mida kardame, et võib sündida....”⁶⁷ Harjumaal aset leidnud apostasiast, rüüstamisest ja kristlaste tapmisest kirjutab paavstile ilmselt ka Riia peapiiskop, sest vastav kirjeldus leidub piiskopile paavsti antud dispensatsiooniloas 9. veebruarist 1346. Sellega lubati anda vaimuliku pühitsus ja kiriklik benefiit Harjumaal vastuhaku mahasurumises osalenud Riia diötseesi skolaarile Johannes Coscullile, kelle süü läbi üks eestlane tapeti (Coscull ei olnud oma käega küll väidetavalt kedagi tapnud).⁶⁸

Eestlaste allumatusele omistati Tallinna diötseesis 1340. aastate esimesel poolel vähemalt Saksa Ordu tegevuse põhjendamise retoorikas juhtiv koht. Et see allumatus omandas allikates religioosse värvingu, võis ka ordu taotleda kristluse kaitsja mainet. Selle kinnitamine polnud ordule hiljemalt Franciscus de Moliano visitatsiooni aegadest saadik aastail 1311–1312 aastal⁶⁹ aga sugugi liigne. Süüdistused ei lakanud ka pärast visitatsiooni: 1327. aasta 15. septembril õigustas Tallinna piiskop Olavus koos teiste prelaatide (Kärkna abti Hermannuse, Tartu dekaani Floretinuse, Tallinna kanooniku Bernarduse) ning Põhja-Eesti vasallidega Saksa Ordu seoses viimasele esitatud süüdistustega. Nimelt olevat ordule ette heidetud, et ”Liivimaa meister ja vennad hävitavad sealmail täielikult usku ja kristlust, takistavad uskmatute pöördumist, ässitavad mõtlematult vastristituid, teevad seda, mis langeb apostelliku tooli põlu alla, hävitavad sealtkandi kirikuid, kiusavad taga prelaate ning kogu usku, toimivad vastupidiselt inimlikule elukorraldusele, rikuvad kombeid ning sisendavad kristlastele barbaarset metsikust.” Vaimulikud ja vasallid väitsid, et pole ordu puhul midagi niisugust kunagi täheldanud.⁷⁰

Niisiis olid hinnangud ordu suhtumisele kirikusse vastuolulised ja Jüriöö ülestõusust ajendatud ordu kiitev sõnakasutus allikates üksnes raskendab ülevaate saamist tema tegelikust kirikupoliitikast.

Interdikt

1354. aastal pandi ordualadele peale interdikt, mis keelas ordu maadel kirikuteenistuste pidamise ja sakramentide jagamise. Lühikese vaheajaga kokku ligi kolmkümmend aastat kestnud kirikuvanne ei olnud kuidagi põhjustatud sündmustest Põhja-Eestis. Tegu oli paavsti surveabinõuga Saksa Ordu vastu seoses ordu ja Riia peapiiskopi ning Riia linna vaheliste võimukonfliktidega. Interdikt jäi kuni Riia peapiiskopkonna orduisse inkorporeerimiseni 14. sajandi lõpul paavsti kuuria olulisemaks relvaks ordu mõjutamisel.⁷¹

⁶⁷ LUB 1/III, nr. 827a.

⁶⁸ L. Arbusow, Römischer Arbeitsbericht II. Acta Universitatis Latviensis XX. Riga, 1929, lk. 530–531, nr. 74a.

⁶⁹ Vt. A. Seraphim, Das Zeugenverhör des Franziscus de Moliano (1312). Königsberg: Thomas & Oppermann, 1912.

⁷⁰ LUB 1/III, nr. 732a (vt. ka LUB 1/III, reg. 865a). Tekstist ei selgu kirja adressaat. Sihiks võis olla paavsti kuuria, ent otseselt paavstile ei ole kiri suunatud.

⁷¹ Vt. ordu ja Liivimaa piiskopkondade suhete kohta lähemalt: L. Arbusow, Die Einführung der Reformation, lk. 26–28; M. Hellmann, Der Deutsche Orden und die Stadt Riga. – Stadt und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Orden zu den Städten in Livland, Preußen und im Deutschen Reich. Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens 44. Hrsg. U. Arnold. Marburg: Elwert, 1993, lk. 1–33, siin eriti lk. 13 ja 22–24; Vt. ka K. Neitmann, Um die Einheit Livlands. Der Griff des Ordensmeisters Bernd von der Borch nach dem Erzstift Riga um 1480. – Deutsche im Nordosten Europas. Hrsg. H. Rothe. Köln: Böhlau, 1991, lk. 109; B. Jähnig, Der Deutsche Orden und die livländischen Bischöfe im Spannungsfeld von Kaiser und Pabst. – Nordost-Archiv, N. F., Bd. 7 (1998), Heft 1. Von regionaler zu nationaler Identität. Beiträge zur Geschichte der Deutschen, Letten und Esten vom 13. bis zum 19. Jahrhundert. Hrsg. N. Angermann, K. Neitmann. Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, lk. 59.

Allikatest ei selgu, kui rangelt rakendati Tallinna diötseesis interdikti tegelikult. Näiteks Riia peapiiskop sai 1367. aastal paavstilt õiguse lasta lihtpreestritel kirikuid ja kirikaedu lepitada ning lubada interdikti alla pandud paikades missat pühitseda.⁷² Pole välistatud, et mingeid taolisi õigusi võis saada ka Tallinna piiskop. Kui aga kirikuvanne tõepoolest Põhja-Eestis 14. sajandi lõpukümnenendini jõus oli, võiks see osaliselt seletada ka tollest ajast pärinevate kirikuelu puudutavate allikate vähesust. Tallinna diötseesile tuli interdikt igatahes väga ebasobival ajal – varsti pärast Jüriöö ülestõusu, mil maal ei olnud veel tõenäoliselt tagatud lõplik kord.

Sündmuste käik oli järgmine: 1353. aasta 12. augustil volitas Innocentius VI Vesterâsi, Linköpingi ja Oslo piiskoppe ordu ja Riia peapiiskopi vahelist tüli lahendama ja nõudma ordult okupeeritud alade vabastamist ning hõivatud varade vastastikust tagastamist, ähvardades ordust ekskommunikatsiooni ja interdiktiga.⁷³ Paavsti kirjast selgub, et ordu on sisse piiranud Riia linna, röövinud piiskopi alamate vara, takistanud linna toiduainetega varustamist ja ignoreerinud varasemaid korralekutsumisi. Samas ilmneb, et ordu väitel oli hoopis peapiiskop ordu ja tema vara rünnanud ning kristlastele kahju teinud, mille tõttu ordu oli sunnitud küsimuse all olevad valdused oma kaitse alla võtma, mitte okupeerima. Riia linn kuuluvat ordu arvates aga mitte peapiiskopile, vaid keisririigile ja riialased ise ründasid esimesena ordu.

Innocentius VI bulla annab lisaks ordu ja peapiiskopi ning Riia linna vahelisele konfliktile lühiülevaate ka Liivimaa ajaloost. Selle kohaselt võideti paganlik maa ristiusule tänu prelaatide pingutustele ning Mõõgavendade Ordu loodi vaid nende pingutuste toetamiseks. Hiljem ühinesid mõõgavennad oma jõudude tugevdamiseks Gregorius IX heakskiidul Saksa Orduga, viimane langes aga vähe-

haaval kõrkuse pattu ning pöördus tappes ja röövides nendesamade prelaatide ja viimaste vasallide vastu, kelle kaitseks ja toeks ta oli loodud.⁷⁴ Võib arvata, et sellise seletuse kirjutas paavsti kuuriale või selle volitatud ametnikele ette Riia peapiiskop. Järgnevalt selgub bulla tekstist, et juba Clemens V (1305–1314) oli lasknud uurida, kas nimetatud süüdistused ka tõele vastavad, ning sai jaatava vastuse, ent surm takistas teda edasisi samme ordu vastu astumast. Siin on ilmselt silmas peetud Franciscus de Moliano toimetatud uurimist, mis leidis aset veel paar aastat enne Clemensi surma (vt. eespool). Bulla kohaselt jätkasid orduvastast uurimist ka teised Innocentius VI ametieelkäijad. Nüüd soovis Innocentius, et ordu annaks Riia linna ja kindlustused paavsti valdusse ning saadaks oma esindajad paavstikohtu ette.⁷⁵

Kõrvalepõikena olgu öeldud, et paavsti eitav suhtumine ordu tegevusse Liivimaa ei tähendanud ordu ebasoosingut keisririigis. 1354. aasta 2. jaanuaril kinnitas keiser Karl IV Nürnbergis Saksa Ordu privileegid.⁷⁶ Sama aasta 15. septembril nõudis Vesterâsi piiskop Magnus paavsti nimel Riia üleandmist paavstile,⁷⁷ mida aga ei sündinud. Juba mõne nädala pärast, 23. oktoobril, ekskommunitseeris piiskop Magnus koos Linköpingi ja Oslo piiskoppidega Innocentius VI volitusel Saksa Ordu Liivimaa haru ning pani ordu Liivimaa-valdustele peale interdikti.⁷⁸ Otsu-

72 L. Arbusow, Römischer Arbeitsbericht IV. Acta Universitatis Latviensis. Filologijas un filosofijas fakultātes serija II, 4. Rīga, 1933, lk. 353, nr. 48, 49.

73 LUB 1/II, nr. 948.

74 Vt. eriti LUB 1/II, veerg 571.

75 LUB 1/II, nr. 948.

76 LUB 1/II, nr. 951.

77 LUB 1/II, nr. 953.

78 LUB 1/II, nr. 954. Vt. selle kohta ka: L. Arbusow, Römischer Arbeitsbericht III. Acta Universitatis Latviensis. Filologijas un filosofijas fakultātes serija I, 3. Rīga, 1929, lk. 96–97.

se andis piiskop Magnus välja Lihula linnuses Verdeni diötseesist pärit notari Eghardus de Basedowi ning selleks otstarbeks kohale kutsutud Vesteräsi, Uppsala ja Brandenburgi kleeerikute juuresolekul. Piiskop Magnus käis ka isiklikult Riias ja tegi kirikuvande toomkirikus rahva ees teatavaks.

Ekskommunikatsiooni väljakuulutamisel ei olnud see enam kõrkuse patt, mida ordule ette heideti, vaid lausa paganlus (*quia vitium paganitatis incurrit*). See võinuks tähendada ekskommunikatsiooni ka *latae sententiae*, kuigi antud juhul lähtuti siiski paavsti otsusest.⁷⁹ Selle kohaselt tuli kirikuvanne teatavaks teha sinoditel, kirikuteenistustel ja jutlustel. Ordu valdustes asuvates kirikutes keelati teenistuste pidamine.

Et interdikti alla pandi kõik ordule kuuluvad alad, tabas see karistus ka ordu värsket valdust Tallinna diötseesi. Tallinna piiskop, Saksa Ordusse kuuluv Ludovicus de Monasterio, samuti kapiitel ning Tallinna diötseesi ning Tallinna linna vaimulikud ei kavatsenud aga kirikuvannet teatavaks võtta. Seepeale kuulutas eespool mainitud Vesteräsi piiskop Magnus Tartu piiskopilinnuses 1355. aasta 21. veebruaril Ludovicuse ja teised vastalised vaimulikud ekskommunitseerituteks, andes ühtlasi kõigile Tallinna diötseesi vaimulikele korralduse sellest paastu esimesel pühapäeval ja kirikuaasta neljal suuremal pühal⁸⁰ avalikult kuulutada ning rahvale nende emakeeles seletada.⁸¹

Millalgi vahetult enne või pärast seda saatis Tallinna piiskop paavstile ilmselt kirja, paludes oma piiskopkonnale vabastust ekskommunikatsioonist. Piiskopi kirja täpsem sisu ei ole teada, küll aga on säilinud ärakiri läkitusest, millega Tallinna raad piiskoppi toetas.⁸² Selles kirjas teatasid raehärrad, et Tallinna diötsees ei ole kunagi kuulunud Riia peapiiskopkonda ning allub ilmalikes asjus Saksa Ordu Liivimaa meistrile ainult Preisi

meistri volitusel. Et veenda paavsti interdikti kahjulikkuses, kasutas raad peamise argumendina 12 aasta taguseid Jüriöö sündmusi, mille käigus põlisrahvas olevat kirikuid põletanud ning vaimulikke ja teisi kristlasi tapnud. Interdikt võiks aga neid usuasjades niigi ebakindlaid põlisasukaid sootuks hukatusse viia, mis mõjuks kohalikule kristlikule kolooniale laastavalt.

13. mail 1373 kirjutab Tallinna raad Gregorius XI-le ordu õigustuseks kirja, millest osa meenutab sisult ülaltsiteeritud prelaatide kirja 1327. aastast. Raad väidab ennast kuulnud olevat, et ordu on paavsti ees pahatahtlikult süüdistatud Liivimaal kirikute hävitamises ja siinsete piiskoppide ning vaimulike ahistamises. See ei olevat tõsi ning raeliikmed ei ole millestki sellisest ka oma vanematelt kuulnud. Küll aga teavad nad, et põlisrahvas on nii Rävalas kui ka Läänemaal mitmel korral usust taganenud ja vaimulikke tapnud. Selle vastu ei suutnud kohalikud isandad kristlasi kaitsta, see oli jõukohane ainult ordule. Äralangenute hulk olnud nii suur, et Liivimaa meister pidi koguni paluma abi kõrgmeistrilt, kelle saadetud meestest paljud kokkupõrgetes usutaganejatega langesid. Seda võivat kinnitada ka mitmed rae hulgast, kes olid nende sündmuste tunnistajaiks. Ka olevat raehärrad näinud ordu aina uusi ja uusi kirikuid asutamas ning pole iial kuulnud, et ordu oleks mõnda paavstlik-

⁷⁹ Ekskommunikatsioon *latae sententiae* tähendas teatavate suurte süütegude puhul kirikuvande rakedumist iseeneslikult, s.t. täiendava paavsti otsuseta.

⁸⁰ *Festa principalia*, tavaliselt jõulud, ülestõusmispühad, nelipühad ja Maarja taevaminemispüha. Vt. H. Grotefend, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. Bd. I. Hannover: Hahn, 1891, lk. 139 (märksõna Opfertag).

⁸¹ LUB I/II, nr. 955.

⁸² Vt. T. Kala, Tallinna rae kiri paavst Innocentius VI-le. – Vana Tallinn VII (XI). Tallinn: Estopol, 1997, lk. 141–143.

ku korraldust eiranud. Kristliku usu püsimine Liivimaal olevat võimalik ainuüksi ordu toetusel.⁸³

Küsimus on, kuidas sellist erakordselt mahlakat väljaastumist tõlgendada. Kirjast ei selgu, mis sundis raehärrasid oma läkitust koostama. Ei saa välistada, et ordu andis raele mõista, et sooviks näha linna toetust paavsti ees. Samas ei saanud paavsti kuuria koridorides Tallinna raest oluliselt paremini kogunud ordu aga lootat, et läänekristluse ääreala väikelinna rae pöördumine saaks paavstile tõsisemat muljet avaldada. Võimalik, et raad oli ka ise huvitatud kaitsest, mida ordu vaenulike põliselanike vastu võis pakkuda. Ka ei pruuginud Tallinna rae toetuskiri olla kaugeltki ainus omataoline.

Selles 1373. aasta kirjas kasutas Tallinna raad paavsti poole pöördudes vähemalt teist korda Jüriöö ülestõusu sündmusi oma argumentidele kaalu andmiseks. Pole selge, kas oli eestlaste vastuhakk tõesti tekitanud nii suure ohutunde või kasutas raad seda lihtsalt oma läkituste mõju suurendamiseks. Nii 1355. kui ka 1373. aasta tekst on sõnastatud kompaktselt ja värvikalt, võib-olla redigeeris neid koguni üks ja sama isik.⁸⁴ Kirjade ehtsuses ei ole põhjust kahelda. Mõlemad leiduvad ärakirjadena rae märkmeraamatutes muude, ajaliselt eelnevate ja järgnevate tekstide vahel, kus sekundaarne lisandus oleks kergesti äratuntav. Ei saa küll olla lõpuni kindel, et need kirjad tõesti ära saadeti, ent Tallinna rae suhtumiste ja argumentide analüüsimisel polegi see oluline.

Eeldades, et rae kirjad siiski adressaadini jõudsid, ei saanud neil olla mingit otsustavat mõju. Nagu eespool öeldud, lasus interdikt ordul vahelduva eduga kuni sajandi lõpuni.⁸⁵ Näib, et vähemalt alates 13. sajandi lõpust kuni 14. sajandi lõpuni püsis Liivimaa just Saksa Ordu Liivimaa haru ning Riia peapiiskopi ja Riia linna vaheliste vas-

tuolude tõttu paavstikantselei huviorbiidis. Seejuures tegeles kuuria rangelt just ordu Liivimaa haruga ning vältis näiteks kõrgmeistri segamist konflikt. Ordu kui tervik sai paavsti kuurialt sel ajal ka privileege, mis hõlmasid muuhulgas ordu tugipunkte Eestis ja Lätis. 1344. aastal andis Clemens VI ja 1368. aastal Urbanus V Liivimaa ja Preisi paganate vastu võitlevale Saksa Ordule õiguse sõja korral enne päevatõusu missat pühitseta ja välialtarit kasutada.⁸⁶ 1368. aasta üriku tekstist saame teada, et ordu luges paavstile esitatud taotluses üles ordualad ja diötseesid, kus vennad ei saa paganate ja skismaatikute vastu võitluseks valmistudes alati missa pidamiseks oodata päevatõusu. Eesti alalt on nimetatud Järva, Viljandi, Tallinn ja Narva, diötseesidest ja linnadest Tartu (!) ja Tallinn. Lisaks on ära toodud rida olulisi tugipunkte Läti ja Preisi alalt. Missa võis nende paavsti privileegide kohaselt läbi viia nii ordupreester kui ka mõni muu preester. Neid eeliseid sai põhimõtteliselt rakendada ka ekskommunikatsiooni ajal, kuna kirikuvanne keelab küll sakramentidest osasaamist, ent ei keela jumalateenistuste juures viibimist.

14. sajandi lõpul, kui ordu kirikuvandest vabanes, lisandus uusi privileege. 1394. aastal andis Bonifatius IX ordu preestervendadele õiguse orduliikmeid absolveerida.⁸⁷ 1399. aastal kuulutas paavst indulgentsi kõigile orduliikmetele ja ordule annetajatele, kes seitse

⁸³ LUB 1/III, nr. 1090. Vt. ka P. Girgensohn, *Die Inkorporationspolitik...*, lk. 2–3.

⁸⁴ Kontseptid, mille kaudu neid läkitusi tuntakse, on küll kirjutatud eri käega. Vt. TLA, f. 230, n. 1, s. Aa 6d, fol. 3r, s. Ad 5, fol. 4r.

⁸⁵ Vt. nt. LUB 1/III, nr. 1239, 1249, 1275, 1313 jne.

⁸⁶ LUB 1/II, nr. 822 (1344), LUB 1/III, nr. 1053, 1054 (1368). Õiguse enne päikesetõusu missat pidada sai arvatavasti 1367. aastal ka Riia peapiiskop Vromoldus Vifhusen (L. Arbusow, *Römischer Arbeitsbericht IV*, lk. 353, nr. 47).

⁸⁷ LUB 1/IV, nr. 1354.

korda aastas armulual käivad.⁸⁸ Ka need dokumendid anti välja ordu palvel. Niisiis pommitas ordu paavsti ühtelugu privileegitaotlustega ning nii Urbanus V kui ka Bonifatius IX puhul ajuti üsna edukalt.

Saksa Ordu Liivimaa haru skisma ajal

Saksa Ordu ja paavsti kuuria vahelistes suhetes hakkas 14. sajandi viimasel veerandil oma osa etendama 1378. aastal alguse saanud skisma. Nimelt kinnitas Avignonis asuv paavst Clemens VII (1378–1394) Tartu piiskopi ametisse kapiitli poolt valitud Albertus Hechti, kel polnud õnnestunud Rooma paavstilt ametikinnitust saada.⁸⁹ Roomas asuv Urbanus VI (1378–1389) ässitas oma 1378. aasta 21. detsembri läkitusega Hechti vastu Saksa Ordu, õhutades seda piiskoppi kinni võtma ja Urbanuse edasiste korraldusteni vangistuses hoidma, samuti toetama Tartu piiskopi toolil Urbanuse kandidaati (selleks oli Dietrich Damerow).⁹⁰ Liivimaa meister Wilhelm von Vrymersheim vastas Urbanusele 29. juunil 1379, et tal ei ole võimalik paavsti soovi täita. Nimelt olevat Hecht juba hõivanud "linnused kogu maal" (*castra totius patriae*), mis asuvad skismaatikute venelaste naabruses. Hechti vastu astumine võiks kaasa tuua tolle ühinemise venelastega koos kõigi sellest tulenevate laastavate tagajärgedega. Piirkond olevat niikuinii katkust nõrgestatud. Ka olevat raskusi orduvägede piisavalt kiire varustamisega. Võitluseks Hechti vastu tuleks tuua orduvägesid Väina äärest ja Kuramaalt ehk leedulaste naabrusest, seda ei jätaks leedulased aga kindlasti kasutamata, et Liivimaad rünnata. Muidugi võis niisugune vastus tekitada küsimuse ordu lojaalsusest Roomale ning nii kinnitas ordumeister samas läkituses, et tunnistab Urbanust ainukese õige paavstina.⁹¹ Ordumeistri olukord ei olnud tõepoolest kiita: ühelt poolt tuli

säilitada oma maine paavsti juures – Saksa Ordu kõrgmeister jäi lojaalseks Roomale –, teisalt hoiduda sattumast sõjalistesse raskustesse Liivimaal. Ordu kõrgmeistri Winrich von Kniprode kirjast paavstile selgub, et ordu ostis Tartu piiskopkonna kindlustused 1379. aastaks Hechti käest sisuliselt välja (täpsemalt sundis Hechti teatud summa eest piiskopkonnast lahkuma), kuna vallutamiseks olnud kindlustused liiga tugevad.⁹² Teises samal aastal paavstile läkitatud kirjas kurdab von Kniprode aga, et Dietrich Damerow on ordu laimanud, ning palub paavstil määrata Tartu piiskopiks mõni teine prelaat.⁹³ Võimalik, et kõrgmeister pidas silmas ka oma perekonnaasju: samal 1379. aastal palus von Kniprode paavsti, et too leiaks tema vennapojale mõne sobilikku piiskopikoha.⁹⁴

Paavstil oli ordu sellisteks juhtumiteks nagu Hechti oma igatahes vaja. Seda sai oma nahal tunda Riia peapiiskop, kelle kaebuse peale tema valduste ahistamise kohta (ahistajate seas ei nimetata kedagi nimepidi) määras Urbanus Tartu, Ratzeburgi ja Havelbergi piiskopid peapiiskopkonna konservaatoriteks.⁹⁵ Tegu näib olevat ebamäärase diplomaatilise lahendusega, samas kui Riia peapiiskop ilmselt ootas selgesõnalist hukkamõistu või kiriklikku karistust ordule.

1379. aasta 5. augustil ametisse nimetatud Dietrich Damerow⁹⁶ jõudis oma piiskop-

⁸⁸ LUB 1/IV, nr. 1482.

⁸⁹ Vt. Hechtiga seotud konflikti kohta ka P. Girgensohn, *Die Inkorporationspolitik...*, lk. 6–10; L. Arbusow, *Römischer Arbeitsbericht II*, lk. 490–494, lk. 498, nr. 5, lk. 572–581, nr. 12–17, lk. 591, nr. 25.

⁹⁰ LUB 1/III, nr. 1183.

⁹¹ LUB 1/III, nr. 1140.

⁹² LUB 1/III, nr. 1146.

⁹³ LUB 1/III, nr. 1147.

⁹⁴ LUB 1/III, nr. 1149. Vt. W. v. Kniprode vennapojade õpingute kohta ka LUB 1/III, nr. 1148.

⁹⁵ LUB 1/III, nr. 1142.

⁹⁶ L. Arbusow, *Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert. Dritter Nachtrag*. Mitau: Steffenhagen, 1913, lk. 40.

konda alles 1385. aastal.⁹⁷ Damerow asus moodustama orduvastast koalitsiooni ning järgnes vaenutegevus, mis lõppes Tartu piiskopi allajäämisega ja osapoolte leppimisega Danzigi rahuläbirääkimistel 1397. aasta suvel.⁹⁸ Ordulinn Tallinn toetas selles konfliktis jäägitult oma maahärrat. 1396. aastal avaldas ordumeister linnale ka tänu toetuse eest.⁹⁹

Tallinna piiskopkonna inkorporeerimise küsimus

Üks võimu laiendamise viis, mida Saksa Ordu oma aladel Preisi-, Eesti- ja Liivimaal üritas järjekindlalt teostada, oli nende piirkondade piiskopkondade inkorporeerimine: s.t. püüti saavutada, et piiskoppe valitaks üksnes Saksa Ordu liikmete seast. See ei õnnestunud alati täiel määral ning ei sõltunud ainult ordust: selleks et teha piiskopi orduisse kuulumine reeglilik, oli vaja paavsti heakskiitu. 14. sajandi lõpuks Riia peapiiskopkonna inkorporeerimine õnnestus:¹⁰⁰ 1397. aastal kuulutas paavst Bonifatius IX, et Riia peapiiskop tohib olla vaid Saksa Ordu liige.¹⁰¹ Tallinna diötseesis otsustati küsimus aga iga piiskopi puhul eraldi.

Kirjutades Saksa Ordu osast Tallinna piiskoppide nimetamisel 14.–15. sajandil, väidab Klaus Neitmann, et "Tallinna piiskopitooli täitmine kuulub Liivimaa keskaja aja loo suure ja keskse peatüki juurde. See puudutab Saksa Ordu kui võimsaima maaisanda ja vaimulike võimude suhet, mis kujundas otsustavalt maa struktuuri."¹⁰² Vaadelgem, kui võrd relevantne on see väide Tallinna puhul. Tallinna piiskopkonna inkorporeerimise taotlustel võttis ordu aluseks Eestimaa ostu-müügilepingu(d), millega uuele omanikule läks üle ka õigus piiskoppi nimetada.¹⁰³ Sisuliselt kinnitas piiskopkonda puudutavate õiguste üleminekut Taanilt ordule ka paavst Clemens VI 1348. aastal.¹⁰⁴ Osa uurijaid ongi 14. sajandi teise poole Tallinna piiskoppe

näinud kui iseenesestmõistetavat ordu käepikendust.¹⁰⁵ Nagu öeldud, ei olnud piiskopi kuulumine Saksa Orduisse Tallinna diötseesis aga paavstlikult kinnitatud reegel. 14. sajandi jooksul ei saanudki inkorporeerimise küsimus kuigi sageli tõusta, sest piiskoppide ametiajad olid just siis võrdlemisi pikad. Ajavahemikust 1298–1403 on teada ainult neli Tallinna piiskoppi, samas kui aastatel 1403–1509 oli neid ametis kuus ja aastatel 1509–1561 üheksa.¹⁰⁶

Esimene orduajal oma aujärjele kinnitatud Tallinna piiskop Ludovicus de Monasterio (1352–1389) astus orduisse ilmselt varsti pärast provisioonibulla kättesaamist. Ta esineb allikates viimast korda 1387. aastal ning

97 L. Arbusow, *Livlands Geistlichkeit vom Ende des 12. bis ins 16. Jahrhundert*. Mitau: Steffenhagen, 1904, lk. 28.

98 Vt. P. Girgensohn, *Die Inkorporationspolitik...*, lk. 65–84.

99 LUB 1/IV, nr. 1428.

100 Vt. sellega seotud võitluste kohta: O. Stavenhagen, *Der Kampf des Deutschen Ordens in Livland um den livländischen Einheitsstaat im 14. Jahrhundert*. – *Baltische Monatsschrift* 53 (1902), lk. 145–159, 209–228.

101 LUB 1/IV, nr. 1446. Vt. M. Glauert, *Die Bindung des Domkapitels Riga an die Regel des Deutschen Ordens*. – *Die Domkapitel des Deutschen Ordens in Preußen und Livland*. Hrsg. R. Biskup, M. Glauert. Münster: Aschendorf, 2004, lk. 284. Juba 1394. aastal oli Riia toomkapitel läinud augustiinlaste reeglilt üle Saksa Ordu reeglile, paavst tühistas selle vahetuse aga 1423. aastal. Kanoonikud allutati Saksa Ordu reeglile uuesti 1451. aastal. Vt. M. Glauert, *Die Bindung des Domkapitels Riga...*, lk. 269.

102 K. Neitmann, *Der Deutsche Orden und die Revaler Bischofserhebungen...*, lk. 44.

103 LUB 1/II, nr. 852. Patronaadiõiguse üleandmist mainitakse juba alates 1333. aastast, lõplikku müüki ette valmistavates lepingutes: LUB 1/II, nr. 755, 756, 790, 798; LUB 1/III, nr. 756a.

104 Vt. selle kohta: K. Neitmann, *Der Deutsche Orden und die Revaler Bischofserhebungen...*, lk. 43.

105 K. Neitmann, *Der Deutsche Orden und die Revaler Bischofserhebungen...*; B. Jähnig, *Der Deutsche Orden und die livländischen Bischöfe...*

106 L. Arbusow, *Livlands Geistlichkeit... Dritter Nachtrag*, lk. 335–336.

suri arvatavasti 1389. aasta teisel poolel. Järgmine piiskop Johannes II Rekelink (1390–1403) kuulus orduisse juba enne Tallinna piiskopiks saamist.¹⁰⁷ Ta oli olnud ordumeister Robin von Eltzi (1385–1388) ja lühiajaliselt ka Wennemar von Brüggenei (1389–1401) kaplan ning täitnud Liivimaa-siseseid diplomaatilisi ülesandeid. 1390. aastatel jäi ta *servitia communia* (alates 14. sajandist kolmandik piiskopkonna aastatuludest, millest pool läks paavstile, pool kardinalidele) ja *servitia minuta* (maks kuuria ametnikele ja teenijaskonnale) mitu korda osaliselt võlgu ning ekskommunitseeriti seetõttu korduvalt.¹⁰⁸ Selline karistus puudutas siiski peaaesjalikult piiskoppi isiklikult ega avaldanud mõju igapäevasele usuelule tema diötseesis. 1403. aastal piiskopiks saanud Theoderich Tolke ei olnud algselt ordu preestervend, astus orduisse aga paavst Bonifatius IX loal kohe pärast piiskopiks pühitsemise loa saamist.¹⁰⁹ Tema ametjärglane Johannes III Ochmann (Aken) (1405–1418) oli ordu liige, alates 1402. aastast kõrgmeistri kaplan ja kantsler.¹¹⁰ Tema toetas ordu heakskiidul ka Pirita kloostri – esimese Tallinna piiskopkonna orduaegse kirikliku usurajatise – asutamist.¹¹¹

Niisiis oli ordu Tallinna piiskopi aujärje täitmisel oma liikmetega järjekindel, sellise järjekindluse motiivid pole aga päris selged. Kui Riia peapiiskopkonna puhul, millel oli ka stift, on ordu inkorporeerimistaotlus mõistetav, siis Tallinna näol oli tegu igas mõttes teisejärgulise piiskopkonnaga, mille sissetulekud olid väikesed. Ordu ei teinud Põhja-Eestit omandades piiskopile ka mingeid märkimisväärseid kingitusi. Alles 1353. aastal andis ordumeister Goswin von Herike piiskop Lodevicensele kasutada viis adramaad Jändja külas, sedagi tingimusel, et võib need adramaad igal ajal tagasi võtta.¹¹²

Tallinna piiskopi sissetulekute madalal hoidmine võimaldas ordul piiskoppi mõis-

tagi hõlpsasti kontrollida. Piiskopkonna tagasihoidlike tulude juures ei olnud *servitia communia et minuta* tasumine alati lihtne. Liivimaa piiskopkonnad olid võrreldes vanemate kristlike aladega üldse üsna vaesed. Kui vaesed täpselt, polegi lihtne öelda, sest näiteks paavsti kuuriale tasutavatest maksudest kõrvalehoidmiseks üritati veel 14. sajandi esimesel veerandil argumendina kasutada suuri kulutusi võitluseks paganate ja saratseenidega (!).¹¹³

Tallinna piiskop kasutas ordu abi nii maksetähtaegade pikendamise väljakauplemisel kuurias kui ka raha kokkusaamisel. Seda lubavad arvata kinnituskirjad Tallinna piiskopi kuuriale tehtud maksete kohta ajavahemikust 1390–1394.¹¹⁴ 26. septembril 1398 lasi Tallinna piiskop Johannes koostada nende tõendite kohta transumti,¹¹⁵ sest kartis originaalide kaotsiminekut, juhul kui neid tuleks maksude tasumise tõendina saata Rooma või kuhugi mujale (*ad sanctam curiam Romanam seu alia loca*). Ärakirja kinnitajateks olid Padise abt Johannes ja dominiiklaste

107 Vt. K. Neitmann, *Der Deutsche Orden und die Revaler Bischofserhebungen*, lk. 47. Vrd. ka L. Arbusow, *Livlands Geistlichkeit...*, lk. 119 ja 138.

108 K. Neitmann, *Der Deutsche Orden und die Revaler Bischofserhebungen...*, lk. 48.

109 LUB 1/IV, nr. 1629; L. Arbusow, *Livlands Geistlichkeit...* . Dritter Nachtrag, lk. 218–219.

110 K. Neitmann, *Der Deutsche Orden und die Revaler Bischofserhebungen...*, lk. 50–53.

111 L. Arbusow, *Livlands Geistlichkeit...* Dritter Nachtrag, lk. 19–20.

112 LUB 1/III, nr. 948a.

113 1319. aastal kirjutas paavstlik kollektor Jacobus de Rota, et Riia peapiiskopkonnas polevat kunagi [paavstile mõeldud] kümnist kogutud, kuna benefiitse on siin vähe – vaevalt 500 –, need on vaesed ja maale saab iga aasta osaks kaks või kolm paganate, saratseenide ja skismaatikute rünnakut (L. Arbusow, *Römischer Arbeitsbericht I*, lk. 345–346, nr. 26).

114 Vt. LUB 1/III, nr. 1266, 1267, 1277, 1278, 1302, 1303; LUB 1/IV, nr. 1355, 1356.

115 LUB 1/IV, nr. 1477.

vikaar teoloogiabakalaureus Johannes Vrolink – ilmselt kohalike kõrgvaimulike seas juriidiliselt pädevaimad isikud –, samuti Havelbergi diötseesi vaimulikud, avalikud notarid Joachim Cok ja Theoderich Voghet. Juures viibisid ka Tallinna kapiitli liikmed ja kaks Harju-Viru vasalli. Et transumt on säilinud orduarhiivis,¹¹⁶ pole välistatud, et piiskop ei vajanud seda dokumenti mitte Rooma kuuriasse (kus märked maksude kohta olid niikuinii olemas) ”või veel kuhugi” saatmiseks, vaid ordule üleandmiseks. Tallinna piiskopi maksude edastamise eest kuurias hoolitses tavaliselt sealne Saksa Ordu prokuraator.¹¹⁷ Kõigest sellest jääb mulje, et pigem oli Tallinna piiskopil vaja ordu, mitte vastupidi.

Lõpetuseks

Kui Taani kuningas Valdemar IV 1346. aastal Põhja-Eesti Saksa Ordule müüs, said Tallinna linn, Harju ja Viru ilmaliku maahärra asemele uueks isandaks vaimuliku korporatsiooni, mille võimu legitimeeris lisaks ostumüügilepingule ka sõjaline panus vastristitute vastuhaku mahasurumisel paar aastat enne ostutehingu sõlmimist. Ordu sai ennast esitleda kristliku koloonia päästjana. Saanud piiskopkonnas ilmaliku võimu, üritati hoolitseda ka selle eest, et vastomandatud diötseesi piiskopid pärineksid ordu ridadest või vähemalt astuksid sinna kohe pärast piiskopiks saamist. Sama oli ordu üritanud läbi viia ka teistes Liivimaa piiskopkondades, kuigi märkimisväärsete pingutuste ja tagasilöökidega. Kui mujal oli selleks võimalik kasutada ainult jõudu ja diplomaatilisi võtteid paavsti kuurias, siis Tallinnas oli ordu soovil piiskoppi nimetada isegi oma juriidiline alus, täpsemalt Taani kuningalt ostu-müügilepinguga päritud õigus, kuigi see ei vastanud kanoonilisele õigusele.

Muus osas oli ordu suhtumine Põhja-Eesti kirikuellu Taani kuninga omast erinev. Ordu

ei asutanud poole sajandi jooksul sellesse piirkonda ühtegi uut kiriklikku institutsiooni. Kiriku Taani-aegseid õigusi küll ei kärbitud, ent neid ka ei laiendatud. Kui Taani ajal, iseäranis vahetult enne Eestimaa müüki kuningalt eestpalvete vastu annetusi saanud vaimulikud institutsioonid oma kohust täitsid, pidi kuningas nimi siinsetes kirikutes ja kloostrites kõlama ka ordu võimu ajal. Saksa Ordu annetused Põhja-Eesti kirikule jäid seevastu väga tagasihoidlikeks. Võimalik, et piiskopkonna varalised vahendid olid Taani ajal juba suuremalt jaolt välja jagatud ning uuteks annetusteks ei olnud diötseesis, kus enamik maast kuulus vasallidele, ka väga suuri võimalusi.

Saksa Ordu võimu alla sattudes sai Tallinna diötsees üsna varsti tunda tagajärgi, mida tõid kaasa ordu ja Liivimaa piiskopkondade vahelised vaenused. Allikad näitavad Tallinna diötseesile laienenud interdikti äärmiselt ebasoovitavana eeskätt vaenuliku neofüütliku ümbruse tõttu. Ka juhul, kui vastavad kirjakohtad on retoorilistest liialdustest moonutatud, jäi Jüriöö aastakümneteks koloniaalvõimude ideoloogiliseks relvaks, eeskätt paavsti kuuria juures. Rajamaa staatuses ei soovitudki eriti vabaneda, seda eriti siis, kus ordul tuli paavsti ees tõrjuda süüdistusi ebakristliku käitumise kohta. Just see aastakümneid ja isegi aastasadu kestnud õigustamisvajadus aitas põlistada arusaamist keskaegse Liivimaa ainulaadsusest, tema erakordsest ülesandest läänekristluse rajamaal.

¹¹⁶ Vt. LUB 1/IV, reg. 1782.

¹¹⁷ Vt. nt. LUB 1/IV, nr. 1643, 1668.